

**ВИЗНАЧНИК ЧЕРЕПАШОК МОЛЮСКІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ
ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

Л. М. Капітанова

Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 30, вул. Волховська, 1, м. Краматорськ, 84391, Донецька обл., Україна

Молюски відіграють важливу роль у функціонуванні багатьох екосистем – як наземних, так і водних, як природних, так і штучно створених. Багато видів є проміжними або додатковими хазяями паразитичних червів, які паразитують в організмах хребетних тварин і людини. Деякі види є рідкісними і підлягають охороні, декілька видів використовуються людиною з економічною метою.

Вивчення цієї найчисельнішої (за винятком комах) групи безхребетних тварин, яка налічує більше 100 тисяч видів, включено до шкільного курсу біології. На жаль, вивченню теми «Молюски» відводиться небагато часу. При цьому увага приділяється внутрішній будові молюсків, дуже коротко розглядаються особливості поведінки, різноманіття, пристосованість до існування та роль в природі.

Поза увагою шкільного курсу залишається багато різноманітних і цікавих видів молюсків, які мешкають в наших українських річках і водоймищах, на суходолі та в солоних водах морів. При тому, що представники цього типу тварин зустрічаються майже на кожній екскурсії, велику проблему становить адекватне їх визначення для подальшого тлумачення їхньої ролі в біоценозах.

Тому важливим є формування високого рівня компетентності учнів з питань різноманітності місцевих видів молюсків та їх значенні в природі і житті людини.

На сьогоднішній час існує багато визначників моллюсків [1, 2, тощо], але вони більшою мірою призначені для фахівців-малакологів та студентів природничих факультетів, перевантажені спеціальними професійними термінами і латиною.

Останнім часом вийшли добре ілюстровані визначники наземних молюсків України [3] та Азовського моря [4], але вони видані невеликим накладом і залишаються малодоступними для широкого загалу.

З метою оптимізації процесу визначення та ознайомлення школярів з місцевими видами моллюсків, розширення кругозору та підвищення рівня компетентності учнів нами створений навчальний визначник черепашок моллюсків для школярів, який ми пропонуємо для використання при вивченні теми «Молюски» у школі. В нього включені види найбільш звичайних та часто зустрічаємих прісноводних, морських та наземних червононогих та двостулкових моллюсків, які мешкають в східних областях України – від басейну Сіверського Дінця до узбережжя Азовського моря. До визначника додаються колекції з натуральними матеріалами – черепашками моллюсків, зібраними під час літніх польових практик.

Для ознайомлення з основними принципами побудови та використання визначника надаємо таблицю для визначення видів моллюсків класу червононогих.

1	(4)	Всі оберти черепашки розташовані в одній площині	
2	(3)	Черепашка заввишки 8-12 мм, з товстими стінками, у свіжих екземплярів забарвлення темне, на просвіт не прозора, на останньому оберті будь-які вирости відсутні	Котушка рогова
		Підклас легеневі. Прісноводний вид.	
3	(2)	Черепашка заввишки 4-5 мм, з доволі ламкими стінками, на просвіт напівпрозора, на останньому оберті присутній виріст у вигляді довгої зморшки	Котушка плоска
		Підклас легеневі. Прісноводний вид.	
4	(1)	Оберти черепашки розташовуються один над одним на різних рівнях	
5	(26)	Перші оберти черепашки утворюють добре помітний завиток	
6	(7)	Вустя розташоване ліворуч від уявної поздовжньої лінії черепашки	
		Фіза	
		Підклас легеневі. Прісноводний вид.	
7	(6)	Вустя розташоване праворуч від уявної поздовжньої лінії черепашки	
8	(19)	Черепашка без будь-якого малюнка на зовнішній поверхні	
9	(14)	Черепашка ламка, у свіжих екземплярів напівпрозора, завиток гострий, висота черепашки у дорослих екземплярів більше 15 мм.	
10	(11)	Висота завитка майже завжди дорівнює висоті вустя або ненабагато більше його	
		Ставковик звичайний	
		Підклас легеневі. Прісноводний вид.	
11	(10)	Висота завитка менше висоти вустя	
12	(13)	Зовнішній край вустя відходить від зовнішньої поверхні останнього оберту черепашки під гострим кутом	Ставковик яйцевидний
		Підклас легеневі. Прісноводний вид.	
13	(12)	Зовнішній край вустя відходить від зовнішньої поверхні останнього оберту черепашки під прямим кутом	Ставковик вухоподібний
		Підклас легеневі. Прісноводний вид.	
14	(9)	Черепашка тверда	

- 15 (18) Черепашка непрозора, висота у дорослих екземплярів більше 15 мм
- 16 (17) Завиток гострий, на зовнішній поверхні черепашки присутні структурні утворення у вигляді кільцевих ліній, край вустя не має добре помітної складки . . . . . Ставковик болотяний
- Підклас легеневі. Прісноводний вид.
- 17 (16) Завиток не гострий, на зовнішній поверхні черепашки присутні структурні утворення у вигляді сітки, край вустя знизу має добре помітну складку . . . . . Трітія середземноморська
- Підклас гребінчастозяброві. Морський вид.
- 18 (15) Черепашка напівпрозора, завиток не гострий, висота черепашки у дорослих екземплярів не більше 15 мм . . . . . Бітінія шупальцева
- Підклас гребінчастозяброві. Прісноводний вид.
- 19 (8) На зовнішній поверхні черепашок присутній малюнок у вигляді 1-5 темних поздовжніх ліній
- 20 (23) Завиток конусоподібний, достатньо високий
- 21 (22) Черепашка дорослих екземплярів завширшки не менше 20 мм. . . . .
. Равлик великий звичайний
- Підклас легеневі. Наземний вид.
- 22 (21) Черепашка дорослих екземплярів завширшки менше 20 мм . . . . .
. Живородка річкова
- Підклас гребінчастозяброві. Прісноводний вид.
- 23 (20) Завиток дуже низький
- 24 (25) Висота черепашки не менше 15 мм . . . . .
. Цепея австрійська
- Підклас легеневі. Наземний вид.
- 25 (24) Висота черепашки менше 12 мм . . . . .
. Равлик степовий звичайний
- Підклас легеневі. Наземний вид
- 26 (5) Завиток майже не помітний. Черепашка тверда, має вигляд ковпачка . . . . .
. Лунка річкова
- Підклас гребінчастозяброві. Прісноводний вид.
- Для визначення мушлів двостулкових моллюсків використовується інша таблиця.

Література

1. *Анистратенко В. В.* Фауна України / Литторинообразные, Риссоиобразные // В. В. Анистратенко, А. П. Стадниченко. – Киев: Наукова думка, 1994. – Т. 29. Вып. 1. Кн. 2. – 175 с.
2. *Стадниченко А. П.* Фауна України / Прудовиковообразные (пузырчиковые, витушковые, катушковые) // А. П. Стадниченко. – Киев: Наукова думка, 1990. – Т. 29. Вып. 4. – 290 с.
3. *Гураль-Сверлова Н. В.* Визначник наземних моллюсків України / Н. В. Гураль-Сверлова, Р. І. Гураль. – Львів, 2012. – 216 с.
4. *Анистратенко В. В.* Моллюски Азовского моря / В. В. Анистратенко, И. А. Халиман, О. Ю. Анистратенко. – Киев: Наукова думка, 2011. – 173 с.